

Ebu Abdillah el-Basri

Ebu Abdillah el-Basri (el-Ma'rif bi'l-Caid)

Hemedani, Tesbit, I, 198

EI, s. 12-14, MLF IV, 27

Zirikli 2/266, Lisân, 2/303,
Sezerât 3/68

Allah hakikaten deñil mecazen halitt.
Gerçek halin altında hul'dur.

17 TEMMUZ 2000
MADDE TAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Nesefi; Tabsera, R.Ef. 184-9 8/10

Ebu Abdillah el-BASRI / المعنى
كتاب الأصلاح (أبو عبد الله)
13/67, 14/21
c. 14, 21
04 TEMMUZ 1996
20

41

KLM

Ebu Abdillah el-Basri, C. I, 84-185
el-Hüsejin b. Ali b. Ibrahim el-Cuäl el-Kâgedi (v. 369/980)
Alust, Ruhul-Meani
DIA Ktp 297-211

ALU. R

المعنى

كتاب العلوم (أبو عبد الله)

12/235-238

04 TEMMUZ 1996

in content) were discussed.¹⁸⁵ The Brethren strived to disseminate their doctrines among the elite and the masses, appealing to their audience, initially, via familiar exoteric religious notions. They embraced a gnostic soteriology; this was fused with an eschatology which foresaw the advent of the realm of the righteous in the near future, perhaps in 372/982.¹⁸⁶

Their strategy of disseminating their ideas among the masses contrasted with the policy of the Falāsifa to withhold philosophical enlightenment from the many. The missionary aspect of their activity disquieted Sijistānī. Tawhīdī passed over in silence the areas of shared conviction and sentiment that existed between Sijistānī and the society of Sincere Brethren. The vizier, an astute man, sensed this; he therefore questioned Tawhīdī's first account of Sijistānī's reaction to the *Epistles*. Sijistānī and the Sincere Brethren were committed to a life of reason, freedom from desires and passions, a release from the bonds of this world, and salvation through knowledge. But while the Brethren would inject philosophical wisdom among all classes of society and strive to wean them away from the religious law, Sijistānī (and the Falāsifa) encouraged the many to embrace the teachings of this law. The Brethren's strategy of gradually transforming Islamic society made them less revolutionary than the activist and violent Carmathians and more revolutionary than the passive and quiescent Falāsifa. They were sufficiently consolidated to arouse the vizier Ibn Sa'dān's concern, not consolidated enough to pose a real threat.

4. Abū 'Abdallāh al-Baṣrī and his School

Abū 'Abdallāh al-Baṣrī, known (pejoratively) as Ju'al ("Dung Beetle"), was a Zaydī Shī'ī and leader of the Bā Hāshimiyya Mu'tazilīs in his time. Ibn al-Murtaḍā, in his *Classes of the Mu'tazila*, places Abū 'Abdallāh al-Baṣrī (al-Shaykh al-Murshid, "the Guiding Sheikh") in the tenth class (*tabaqa*) of Mu'tazilīs, among those who received instruction from Abū Hāshim al-Jubbā'ī. He first studied with Abū 'Alī al-Khallād, according to this source, and spent a long time in the *majlis* of the jurist Abu l-Ḥasan al-Karkhī (who, in turn, studied Kalām with al-Baṣrī). He is also said to have been a pupil of Abū Ishāq b. 'Ayyāsh. In his assiduity and independent judgment, he surpassed all the followers of Abū Hāshim al-Jubbā'ī, according to Ibn al-Murtaḍā, and he applied himself equally to Kalām and to jurisprudence. The Qāḍī 'Abd al-Jabbār associated with al-Baṣrī in Baghdad for a long time, and al-Baṣrī's books

¹⁸⁵ *RIS*, III, 13, p. 14; IV, 4, p. 41; Marquet, "Ikhwān al-Ṣafā", p. 1075; and *La philosophie des Iḥwān al-Ṣafā*, pp. 546ff.

¹⁸⁶ Tibawi, p. 37; cf. Marquet, "Ikhwān al-Ṣafā", p. 1073.

Joel L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*,
s. 178-191, Leiden, 1986.

reached him after he went to Rayy, until he took over the judgeship. Ibn al-Murtaḍā notes that among his pupils belonging to the Family of the Prophet (*ahl al-bayt*) was Abū 'Abdallāh al-Dā'ī. Al-Baṣrī was very partial to 'Alī b. abī Ṭālib and wrote a work of Shī'ī cast entitled *Kitāb al-tafḍīl* (*The Book of Preference*).¹⁸⁷

He did not benefit from this world, as is the wont of the ulema, says Ibn al-Murtaḍā, but had to persevere amid difficulties in Baghdad, devoted to the pursuit of knowledge. Ibn al-Murtaḍā relates an anecdote illustrative of al-Baṣrī's asceticism. A friend by the name of Abu l-Ḥasan al-Azraq once found him engrossed in writing, lacking food and water. Al-Baṣrī explained that he preferred to go on composing uninterrupted and not to waste time seeking a livelihood. Abu l-Ḥasan al-Azraq thereupon assumed responsibility for his expenses. He directed a question of 'Aḍud al-Dawla to al-Baṣrī concerning the exercise of independent reasoning (*ijtihād*) in jurisprudence. Al-Baṣrī's piety was so great, says Ibn al-Murtaḍā, that when 'Aḍud al-Dawla allotted him a stipend of food, intended also for his leading associates, al-Baṣrī did not partake of it; he and his associates followed their previous austere diet.

As a Mu'tazilī, al-Baṣrī was a natural opponent of the Falāsifa; and as a member of the Bā Hāshimiyya school of Kalām, he was a rival of the Ikhshīdiyya. The quarrel between the two theological schools was bitter. The conflict between the theologians and the philosophers was less sharp because the philosophers studiously avoided crossing swords with the theologians. Tawhīdī tells of two encounters between al-Baṣrī and opponents: a private interchange with the philosopher Abū Sulaymān al-Sijistānī and a public confrontation with the theologian-grammarian 'Alī b. 'Īsā al-Rummānī.

The encounter between al-Baṣrī and al-Rummānī and the Ibn Yūnus-Sīrāfī debate exemplify contests between rival scholars and schools that mark the cultural life of the period. Debates, often rough and acrimonious, in which the two champions appeared with their partisans, were generally held in the presence of a ruler or vizier, who acted as an arbiter, swayed, to a great degree, by audience reaction. The public debates are a throwback to the ancient *munāfara*—a verbal contest conducted in the presence of an arbiter—similar also to the mordant theological disputations in European schools of the twelfth century, with all their violence and vilification, and partisan lionizing of renowned masters. The Mutakallimūn, sharp at dialectical warfare, revelled in

¹⁸⁷ Ibn al-Nadīm, *Fihrist*, pp. 174-75/435; al-Baghdādī, *Ta'rikh baghdād*, VIII, 73-74; Ibn al-Jawzī, *Muntaẓam*, VII, 101; Ibn al-Murtaḍā, *Ṭabaqat al-mu'tazila*, pp. 7, 106-07, 112, 130; *Akhlaq al-wazīrayn*, p. 201, note 1; J. van Ess, s.v., *EI, Supplement* (Leiden 1980), fascicules 1-2, pp. 12-14.

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELİNİZ

- (١) كتاب الإقرار في علم الكلام *
EBU ABDULLAH el-BASRI
- (٢) كتاب الإيمان *
- (٣) كتاب الكلام في أن الله تعالى وحده لم يزل موجودا إلى أن
خلق الخلق *
- (٤) كتاب المعرفة *
- (٥) كتاب النقض على ابن الراوندي *
- (٦) كتاب نقض كتاب الرازي في أنه لا يجوز أن يفعل الله بعد أن
لم يكن فاعلا *
- (٧) كتاب نقض نقض الرازي لكلام البلخي على الرازي *

لأبي عبد الله : الحسين بن علي بن إبراهيم البصري الجعل الكاغدي المعتزلي
(ت ٣٦٩هـ)

ذكرها ابن النديم (١) ، وذكر بعضها الحافظ الذهبي (٢) ، وابن قطلوبغا (٣) ،
والزركلي (٤) ، والبغدادي (٥) .

- (١) الفهرست ٢٤٨ .
(٢) سير أعلام النبلاء ٢٢٥/١٦ .
(٣) تاج التراجم ١٦٠ .
(٤) الأعلام ٢٤٥/٢ .
(٥) هدية العارفين ٣٠٧/١ .

مشکوة، ش ۲۸۹؛ همو، کتاب القیسات، چاپ مهدی محقق و دیگران، تهران ۱۳۶۷ ش؛ محمدین مبارکشاه میرک بخاری، شرح حکمة العین، چاپ جعفر زاهدی، مشهد ۱۳۵۳ ش؛ محمدین محمد نصیرالدین طوسی، تجرید الاعتقاد، چاپ محمدجواد حسینی جلالی، [قم] ۱۴۰۷؛ همو، تلخیص المَحْصَل، چاپ عبدالله نورانی، تهران ۱۳۵۹ ش؛ محمد هیدجی، تعلیقة الهیدجی علی المنظومة و شرحها، تهران ۱۳۶۳ ش.

/ انسیه بر خواه /

جُعَل، ابو عبدالله حسین بن علی، معروف به کاغذی، فقیه حنفی و متکلم صاحب نام معتزلی قرن چهارم. در بیشتر منابع کتبه و نسبت وی، ابو عبدالله بصری ضبط شده است. ظاهراً لقب جُعَل (نوعی سوسک) را از باب طعن و تحقیر به وی داده اند و در منابع معتزلی و حنفی این لقب نیامده است. با این همه، در منابع متقدمی همچون الفهرست ابن ندیم (ص ۲۲۲) تأکید شده که او به جُعَل شهرت داشته است.

به گزارش ابن ندیم (همانجا) تاریخ تولد جُعَل ۳۰۸ است (نیز ← ابوحنان توحیدی، کتاب الامتاع، ج ۱، ص ۱۴۰، پانویس ۱)، ولی در منابع دیگر، آن را ۲۹۳ هم ذکر کرده اند (← خطیب بغدادی، ج ۸، ص ۶۲۶؛ ابن ابی الوفا، ج ۴، ص ۶۳). جُعَل در بصره متولد شد، ولی بیشتر عمر خود را در بغداد گذراند و به زیارت مکتب معتزله بصری در بغداد رسید (ابن ندیم؛ خطیب بغدادی، همانجا). ظاهراً جعل، از بیم خطر حمله قرامطیان، در جوانی بصره را ترک کرده است. او شاگرد برخی از نمایندگان مکتب معتزله بصره، از جمله ابوهاشم جبائی* (متوفی ۳۲۱) و شاگرد وی ابوعلی بن خَلاد (متوفی ۳۴۰)، بود (← قاضی عبدالجبار ابن احمد، فضل الاعتزال، ص ۳۲۵؛ ابن مرتضی، ص ۱۰۵).

جُعَل فقه و کلام را از ابوالحسن کرخی (متوفی ۳۴۰)، رئیس حنفیان بغداد و متکلم معتزلی، آموخت و در آن دو علم، سرآمد معاصران خود شد (لکنوی، ص ۶۷) تا جایی که ابوالحسن کرخی گاهی پاسخگویی به مسائل کلامی را به وی ارجاع می داد، از جمله پاسخگویی به مسئله اصابت رأی مجتهد را — که به گزارش قاضی عبدالجبار (فضل الاعتزال، ص ۳۲۶)، سیف الدوله یا به گزارش ابن مرتضی (ص ۱۰۶)، عضدالدوله دیلمی آن مسئله را مطرح کرده بودند — به جعل واگذار کرد.

ابو عبدالله، همانند استاد خود در فقه، حنفی و پیرو مذهب اهل عراق و در کلام، معتزلی بود (ابن ندیم؛ خطیب بغدادی، همانجا؛ ابن جوزی، ج ۱۴، ص ۲۷۲؛ ذهبی، ج ۱۲، ص ۳۳۴). از دیگر استادان وی ابوالقاسم سَهْلویه ملقب به قُشور (از

طبقة دهم معتزله)، ابوجعفر معروف به سَهْکَلَام صیمری، و قاضی ابوبکر باقَلانی* (متکلم اشعری، متوفی ۴۰۳) بودند (ابن ندیم، همانجا). ابن مرتضی (ص ۷، ۱۰۵) جعل را از طبقة دهم معتزله و یکی از افرادی دانسته است که سلسله سند معتزلیان به واسطه طبقة ایشان به رسول اکرم صلی الله علیه وآله وسلم می رسد.

از جمله شاگردان جُعَل ابن اشخاص بودند: ابواسحاق نصیبی (متوفی ۴۴۹)؛ ابن داعی، ابو عبدالله محمد بن حسن علوی (متوفی ۳۶۰)، ملقب به مهدی لدین الله؛ ابو عبدالله محمد بن احمد بن حنیف؛ سید ابوطالب حسینی، ملقب به ناطق بالحق؛ برادر ابوطالب، ابوالحسین احمد بن حسین، معروف به المؤید بالله، که همگی از زیدیان بودند (ناطق بالحق، ص ۱۰۴-۱۰۶؛ ابن مرتضی، ص ۱۱۳-۱۱۴؛ نیز ← محلّی، ص ۳۱۸؛ د. اسلام، چاپ دوم، تکملة ۱-۲، ذیل "Abū 'Abd Allāh Al-Basri").

از شاگردان معتزلی مذهب او دو تن مشهورند: ابواسحاق بن عیاش و قاضی عبدالجبار، متکلم صاحب نام (← ابن مرتضی، ص ۱۰۷، ۱۱۲). عمده آرای جعل بر اساس گزارشهای فراوانی که قاضی عبدالجبار (المغنی، ج ۱۴، ص ۲۱، ج ۱۷، ص ۲۹۹-۳۰۰؛ همو، شرح الاصول الخمسة، ص ۵۴۸، ۷۶۷) از وی نقل کرده، بازسازی و احیا شده است. هرچند قاضی عبدالجبار خود را مدیون ابو عبدالله جعل دانسته (← قاضی عبدالجبار ابن احمد، المغنی، ج ۲۰، ص ۲، ۲۵۷)، ولی اغلب با استادش هم رأی نیست (← ادامه مقاله). قاضی عبدالجبار برخی از کتابهای خود را در حضور ابو عبدالله نگاه داشته است، به ویژه هنگامی که در بغداد در خانه او زندگی می کرد (جُشَمی، ص ۳۶۶) و هنگامی که شروع به نگارش کتاب چند جلدی المَغْنی کرد، ابو عبدالله هنوز زنده بود (← قاضی عبدالجبار ابن احمد، المغنی، ج ۲۰، ص ۲، ۲۵۸). از دیگر شاگردان ابو عبدالله، شیخ مفید بود که تحصیلاتش را نزد ابو عبدالله آغاز کرد (شوشتری، ج ۱، ص ۴۶۴؛ مک درموت^۱، ص ۹). دو اثر در رد و نقض آرای ابو عبدالله به او نسبت داده اند (← نجاشی، ص ۳۹۹، ۴۰۲).

در باره وضع معتزله در بغداد آن روز، گفتنی است که از سویی، در اواخر دوره حیات ابوالحسین خیاط* (متکلم معتزلی، متوفی حدود ۳۰۰) معتزله حیثیت و اعتبار چندانی نداشتند (شاید به سبب کتابهای ابن راوندی*) و از سوی دیگر، تنها شاخه معتزلی که در بغداد قدرت داشت، یعنی ابن اُخْشید* (متوفی ۳۲۶) و شاگردانش، به شدت با ابوهاشم جبائی

1. McDermott

9) *al-Muqni'*, an abridged version of *al-Jāmi' al-kāfi* (Ṭabāṭabā'ī, *al-Sharīf*, 23).

BIBLIOGRAPHY

Abū 'Abd Allāh al-'Alawī, Muḥammad, *al-Ta'āzī*, MS, author's possession; idem, *Faḍl ziyārat al-Ḥusayn*, ed. Aḥmad Ḥusaynī and introd. Ḥusayn al-Sayyāghī as '*al-Sharīf al-Zāhid Abū 'Abd Allāh al-'Alawī*' (Qumm, 1403/1983); Abū al-Ghanā'im al-Narsī, Muḥammad, *Thawāb qadā' ḥuqūq al-ikhwān*, ed. 'Amir Ḥasan al-Ṣabrī (Beirut, 1414/1993); Āqā Buzurg, *al-Dharī'a*; idem, *Ṭabaqāt a'lām al-Shī'a*, ed. 'Alīnaqī Munzawī (Beirut, 1971); al-Dhahabī, Muḥammad, *Sīyar a'lām al-nubalā'*, ed. Shu'ayb al-Arna'ūt et al. (Beirut, 1405/1984); Ḥusaynī, Aḥmad, *Mu'allafāt al-Zaydiyya* (Qumm, n.d.); Ibn Ḥajar al-'Asqalānī, Aḥmad, *Lisān al-mūzān* (Hyderabad, n.d.); Ibn al-Maghāzilī, 'Alī, *Manāqib 'Alī b. Abī Ṭālib*, ed. Muḥammad Bāqir Biḥbūdī (Tehran, n.d.); Ibn Nuqta, Muḥammad, *Takmilat al-ikmāl*, ed. 'Abd al-Qayyūm 'Abd Rabb al-Nabī (Mecca, 1410/1989); Ibn Sūfī, 'Alī b. Muḥammad, *al-Majdi*, ed. Aḥmad Mahdawī Dāmaghānī (Qumm, 1409/1989); al-Mu'ayyadī, Majd al-Dīn, *al-Tuhaf sharḥ al-zulaf* (Beirut, 1389/1969); al-Murshad bi'llāh, Yahyā, *al-Amālī* (Beirut, 1403/1984); al-Nūrī, Ḥusayn, *Mustadrak al-wasā'il* (n.p., n.d.); al-Sayyāghī, Ḥusayn, *al-Rawḍ al-naḍīr* (Ṭā'if, 1388/1968); al-Silafī, Aḥmad, *al-Mashyakha al-Baghdādiyya*, MS in the Feyzullah Efendi collection, Süleymaniye Library, Istanbul; idem, *Muḥjam al-safar*, ed. Shīr Muḥammad Zamān (Islamabad, 1408/1988); Sezgin, GAS; al-Shawkānī, Muḥammad, '*Ithāf al-akābir*', *Rasā'il khamsa asānīd* (Hyderabad, 1328/1910).

HUSSEIN FARHANG ANSARI
Tr. FARZIN NEGAEBAN

Abū 'Abd Allāh al-Başrī, Abū 'Abd Allāh Ḥusayn b. 'Alī al-Kāghadhī, was a *mutakallim* (theologian) of the Mu'tazilī school and a *faqīh* (jurist) of the Ḥanafī school, known outside these circles as al-Ju'al ('the dung-beetle'), (d. 2 Dhū al-Ḥijja 369/19 June 980). He is considered one of the 10th *ṭabaqa* (generation) of the Mu'tazila (al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār, 'Ṭabaqāt', 325), and Abū Ishāq al-Shīrāzī (p. 143) refers to him as the *ra's al-mu'tazila* (chief of the Mu'tazila).

Abū 'Abd Allāh was born in Başra, and the year of his birth is quoted variably as 293/906 (al-Khaṭīb, 8/73) and 308/920 (Ibn al-Nadīm, 222). Apart from the early years of his life, he lived in Baghdad (al-Khaṭīb, 8/73). His most influential teachers in *kalām* (theology) were Abū 'Alī b. al-Khallād al-Başrī and his teacher, Abū Hāshim al-Jubbā'ī (d. 321/933); one can assume that he was granted an audience by them in the town of 'Askar Mukram (al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār, 'Ṭabaqāt', 325). His other masters in *kalām* included Abū al-Qāsim b. Sahlawayh and Abū Ja'far Sahkalām al-Şaymarī (Ibn al-Nadīm, 222). He studied Ḥanafī *fiqh* with Abū al-Ḥasan al-Karkhī (d. 340/952) for a considerable period of time (Ibn al-Nadīm, 222), during which his master was benefiting equally from his knowledge in *kalām* (Ibn al-Murtaḍā, 130; al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār, 'Ṭabaqāt', 325, 326). Al-Karkhī would often refer theological questions to Abū 'Abd Allāh, just as, on one occasion, he asked him to respond to a question posed by the Büyid 'Aḍud al-Dawla regarding the role of *ra'y* (personal opinion) in *ijtihād* (the interpretation and deduction from the principal sources of the law) (al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār, 'Ṭabaqāt', 326; Ibn al-Murtaḍā, 106).

Abū 'Abd Allāh lived a rather ascetic life during the years of his education and through sheer hard work, surpassed all of Abū Hāshim al-Jubbā'ī's other students (Ibn al-Murtaḍā, 105). In 330/942, he began to hold teaching sessions, a practice which he continued until the end of his life (al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār, 'Ṭabaqāt', 325-326). Abū 'Abd Allāh died in Baghdad in 369/980. The famous grammarian Abū 'Alī al-Fārisī (q.v.), who for some time attended his sessions on *kalām* (Ibn Jinnī, 1/207), recited the funeral prayer at his burial. He was interred alongside his master, Abū al-Ḥasan al-Karkhī, at the gate of al-Ḥasan b. Zayd in Baghdad (al-Khaṭīb, 8/74).

The most famous of his Mu'tazilī students were Abū Ishāq b. 'Ayyāsh (al-Qāḍī

MADDE YAYINLANDIRILAN
SONRA GELLEN DOKÜMAN
27 Ocak 2010

MUSTAFA BİLGİN, TEFSİRDE MUTEZİLE EKOLÜ (Doktora tezi), ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEFİR-HADİS ANABİLİM DALI), DANİŞMAN SÂKİP YILDIZ, BURSA 1991, İSAM KTP. 40175, SS. 180-181.

130

şirinde: "Bilesin ki bu âyetin Mutezile görüşüne uygun olarak te'vilinde en güzel sözü söyleyen kişi el-Kaffâl'dir" diyerek, onun tefsirindeki iki te'vil vechini nakletmiş ve sonunda da: "Âyetin Mutezile görüşüne tatbikinde el-Kaffâl'in zikrettiği bu te'vilin bir benzerini Mutezile şeyhlerinden hiçbirini ortaya koyamamıştır"¹ değerlendirmesini yaparak ona mezhep şeyhlerinin de fevkinde bir değer atfetmiştir.

es-Suyûtî (v.911/1505)'nin: "Esrâu't-Tenzîl isimli kitabımda tenâüb konusuyla ilgili bazı hususları ondan naklettim"² ifadesi, hem eserin X/XVI. esrarda ilim çevrelerinde mütedâvil olduğunu, hem de Kur'ân'ın belâgatı konusunda açılmamış yönleri bulunduğunu göstermesi bakımından dikkati çekmektedir.

15- Ebû Abdillâh el-Basrî "el-Cu'al" (v.369/979)

Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Alî b. İbrâhîm, "el-Cu'al" el-Basrî el-Kâğıdı (el-Kâğızî)

Mutezilenin Basra şeyhlerinden ve Hanefî fakihidir.

Biyografî kaynakları doğum ve ölüm tarihlerinde geniş bir ihtilâf gösterirlerse de, el-Cu'al lâkabıyla anılan müellifin Basra'da doğup yetiştiği, Bağdat'ta ikamet ettiği ve gene orada öldüğü konusunda birleşirler. Doğum tarihi olarak 289, 293, 303, 308/ 902, 906, 915, 920; vefatı konusunda ise 367, 369, 399/ 977, 979, 1008 tarihleri zikredilir.³

1- er-Râzî, Mefâtîh, XX/176.

2- es-Suyûtî, Tabakât, 96.

3- İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, 222; el-Kâdî, Fazl, 325-328; el-Hatîb, Târîh, VIII/73-74; İbnu'l-Cevzî, el-Muntezam, VII/101; ez-Zehebî, Siyer, XVI/224-225; İbn Hacer, Lisân, II/303; İbnu'l-İmâd, Şezerât, III/68-69; el-İknevî, Fevâidu'l-Behiyye, 67; Kehhâle, Mu'cem, IV/27.

MARKE YATIRIM MENKUL DEĞERLER A.Ş.
SONRA GELİR BÜKÜMLERİ

16 MAYIS 1996

۲ ذیحجه ۳۶۹ ق/ ۱۹ ژوئن ۹۸۰ م)، متکلم معتزلی و فقیه حنفی. وی را از طبقه دهم معتزله به شمار آورده‌اند (قاضی عبدالجبار، «طبقات»، ۳۲۵) و ابواسحاق شیرازی (ص ۱۴۳) از او با عنوان «رأس المعتزله» یاد کرده است.

ابو عبدالله در بصره به دنیا آمد (ابن ندیم، ۲۲۲). سال ولادتش به اختلاف، ۲۹۳ ق/ ۹۰۶ م (خطیب، ۷۳/۸) و ۳۰۸ ق/ ۹۲۰ م (ابن ندیم، همانجا) یاد شده است. زندگی ابو عبدالله بجز سالهای نخست آن در بغداد گذشت (خطیب، همانجا؛ EI², S). مهم‌ترین استادان او در کلام ابوعلی بن خلاد بصری و ابوهاشم جبایی بودند (قاضی عبدالجبار، همانجا) و می‌توان پنداشت که وی محضر آن دو را در عسکر مکرم دریافت کرده است (نک: همانجا؛ EI², S). از دیگر استادان او در کلام ابوالقاسم ابن سهلویه و ابوجعفر سهکلام صیمری را نام برده‌اند (ابن ندیم، همانجا). وی زمانی دراز نزد ابوالحسن کرخی فقه حنفی را فراگرفت (همانجا؛ ابن مرتضی، ۱۳۰) و استادش نیز در کلام از او بهره برد (همانجا؛ قاضی عبدالجبار، همان، ۳۲۵، ۳۲۶). کرخی مسائل کلامی را به ابو عبدالله ارجاع می‌نمود، چنانکه یک بار پاسخ‌گویی به نامه عضدالدوله را که در آن از مسأله اصابت رأی در اجتهاد پرسیده بود، به او واگذار کرد (همان، ۳۲۶؛ ابن مرتضی، ۱۰۶).

ابو عبدالله دوران تحصیل را زاهدانه سپری کرد (قاضی عبدالجبار، همان، ۳۲۵ - ۳۲۶) و با سخت کوشی بسیار بر دیگر شاگردان ابوهاشم جبایی پیشی گرفت (ابن مرتضی، ۱۰۵). وی در ۳۳۰ ق مجلس درس برپا داشت و تا پایان عمر به تدریس پرداخت (قاضی عبدالجبار، همان، ۳۲۵). ابو عبدالله در بغداد درگذشت و ابوعلی فارسی - نحوی مشهور - که زمانی از محضر او در کلام بهره گرفته بود (ابن جنی، ۲۰۷/۱)، بر جنازه‌اش نماز گزارد. او را در کنار استادش ابوالحسن کرخی در دروازه حسن بن زید در بغداد به خاک سپردند (خطیب، ۷۴/۸).

از شاگردان معتزلی مذهب او دو تن مشهورترند: ابواسحاق بن عیاش (قاضی عبدالجبار، همان، ۳۲۸؛ ابن مرتضی، ۱۰۷؛ نیز نک: ه، ابواسحاق بن عیاش) و قاضی عبدالجبار که مدتی دراز در محضر وی دانش آموخت و پس از آنکه به ری رفت، تا زمانی که به منصب قضا رسید، ارتباط آن دو با نامه نگاری ادامه یافت (ابن کرامه، «شرح»، ۳۶۵، ۳۶۶؛ ابن مرتضی، همانجا). از دیگر شاگردان وی شیخ مفید بود که تحصیل را نزد او آغاز کرد (ابن ادریس، ۱۶۱، ۱۶۲؛ ورام، ۳۰۲/۱، ۳۰۳). با اینهمه دو اثر در رد و نقض آراء ابو عبدالله با عناوین الرد علی ابن عبدالله البصری فی تفضیل الملائکه (نجاشی، ۴۰۲) و النقض علی ابی عبدالله البصری فی المتعة (همو، ۳۹۹) به‌شیخ مفید نسبت داده شده است. ابو عبدالله از زیدیان نیز شاگردانی داشت که از آن جمله‌اند: ابن داعی ابو عبدالله محمد بن حسن علوی، ملقب به المهدی لدین الله (ابوطالب، ۱۰۴ - ۱۰۶)، ابوالحسن احمد بن حسین بن

برادر خویش خواند و اجازه داد هرگاه بخواهد، به حضور خلیفه برسد (طبری، ۱۱۹/۸؛ مسعودی، ۳۱۲/۳). وی در ۱۶۱ ق به دستور خلیفه از سوی خود نمایندگانی به سراسر قلمرو خلافت فرستاد و چنان بود که هیچ‌نامه از سوی خلیفه به عاملان فرستاده نمی‌شد، مگر آنکه دستور اجرای آن از طرف یعقوب صادر می‌گردید (طبری، ۱۳۶/۸). این مایه تقرب نزد خلیفه سبب شد که مردم او را به بدگویی از آل علی (ع) متهم کنند (همو، ۱۵۵/۸ - ۱۵۶).

مهدی در ۱۶۳ ق وزیر خود ابو عبدالله را به سعایت یعقوب و ربیع از وزارت عزل کرد و یعقوب را وزارت داد (جهشیاری، ۱۱۵) و او نیز به رغم آنچه مردم می‌گفتند، کارها را در همه‌جا به دست زیدیان سپرد (طبری، ۱۵۶/۸). یعقوب در ایام وزارت خود مهدی را پند می‌داد و از سماع، اسراف و ارتکاب منهیات باز می‌داشت و نیز از صرف شراب در حضور او انتقاد می‌کرد. گفته‌اند یعقوب چندان از رفتار مهدی دل‌تنگ بود که می‌خواست ترک وزارت گوید. اطرافیان خلیفه که از یعقوب ناراضی بودند، فرصتی به دست آورده، از او سعایت کردند (همو، ۱۶۰/۸ - ۱۶۱؛ ابن اثیر، ۷۰/۶ - ۷۱؛ ابن طقطقی، ۲۵۱) و به تباری با طالبیان متهم ساختند (مسعودی، همانجا). خلیفه در ۱۶۶ ق ظاهراً به عنوان آزمایش، یکی از علویان را به طور محرمانه به یعقوب سپرد تا وی را به قتل آورد. ولی یعقوب وسایل فرار او را فراهم ساخت؛ از این‌رو خلیفه او را از وزارت عزل و زندانی کرد (طبری، ۱۵۷/۸ - ۱۵۹) و دستور داد یاران و گماشتگانش را نیز از ولایات برکنار ساخته، به زندان افکنند (همو، ۱۶۱/۸؛ ذهبی، ۳۴۹/۸). یعقوب همچنان در حبس ماند تا در ۱۷۵ ق/ ۷۹۱ م، خلیفه هارون الرشید وی را آزاد کرد و در انتخاب محل اقامت و هرگونه درخواست آزاد گذاشت. یعقوب اجازه خواست تا در مکه اقامت گزیند. به این ترتیب رهسپار مکه شد و تا پایان زندگی در آنجا بماند (طبری، ۱۶۲/۸؛ ابن اثیر، ۷۱/۶ - ۷۲). یعقوب بر اثر اینکه مدت مدیدی در زندان مانده بود، بینایی خود را از دست داده بود (همانجا).

وی را به خوش رفتاری، نیک‌خویی و بخشندگی ستوده‌اند (یعقوبی، ۴۰۱/۲؛ خطیب، ۲۶۲/۱۴). رَحْبَةُ یعقوب در بغداد منسوب به اوست (یاقوت، ۷۶۷/۲). وی شعر نیز می‌گفت و طبری شعری از او نقل کرده است. سرش عبدالله نیز مردی شاعر و ادیب بود (طبری، ۱۸۳/۶). مأخذ: ابن اثیر، الکامل؛ ابن خلکان، وفیات؛ ابن طقطقی، محمد بن علی، الفخری، به کوشش هارتویگ دنبروگ، پاریس، ۱۸۹۴ م؛ جهشیاری، محمد بن عبیدوس، کتاب الوزراء و الکتاب، قاهره، ۱۳۵۷ ق/ ۱۹۳۸ م؛ خطیب بغدادی، احمد بن علی، تاریخ بغداد، قاهره، ۱۳۴۹ ق؛ ذهبی، محمد بن احمد، العبر، به کوشش محمد سعید بن بسیونی زغلول، بیروت، ۱۴۰۵ ق/ ۱۹۸۵ م؛ طبری، تاریخ مسعودی، مروج الذهب، به کوشش یوسف اسعد داغر، بیروت، ۱۳۸۵ ق/ ۱۹۶۶ م؛ یاقوت، بلدان؛ یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ، بیروت، ۱۳۷۱ ق/ ۱۹۶۰ م.

أبو عبد الله بریدی، نک: آل بریدی.

050042 EBU ABULLAH EL-BASRI

أبو عبد الله بصری، حسین بن علی کاغذی، معروف به جُعَل (د)

have been between 1180/1766–7 and 1197/1783–4. Having returned to Štip, he led the rituals of the *ṭarīqa* ("way," i.e., Sūfī order) in his father's house and, later, in the Sulṭān Murād mosque. Having received a new divine sign, he returned to Ohrid, in order to take his *khilāfa* (diploma of a *shaykh*). In Štip he founded a *tekke* and became its *shaykh*; he appointed several deputies to take charge of small *tekkes* in nearby villages in the Ovče Polje region, of which Štip was the market town. After 'Abdī Bābā died, at the beginning of the nineteenth century, the *tekke* was led for eight years by his daughter-in-law, because his son had died and his grandson, Shaykh Muṣṭafā, was only seven years old. 'Abdī Bābā was buried in his *tekke*. At the beginning of the 1990s the *tekke* was not working anymore. The last *shaykh* had gone to Turkey forty years before. The tombs of the *shaykhs* were well kept and visited by believers.

BIBLIOGRAPHY

Galaba Palikruševa, Derviškot red halveti vo Makedonija, *Zbornik na Štipskiot Narodni Muzej* 1 (1958–9), 105–19; Tihomir Đorđević (Djordjević), *Naš narodni život* (Belgrade 1984²), 3:401–2; Nathalie Clayer, *Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours* (Leiden 1994), index.

NATHALIE CLAYER

Abū 'Abdallāh al-Baṣrī

Abū 'Abdallāh al-Baṣrī, al-Ḥusayn b. 'Alī b. Ibrāhīm al-Kāghadhī (d. 369/980), was a Ḥanafī jurist and eminent theologian of the Bahshamī school of the Basran Mu'tazila in Baghdad.

1. HIS LIFE

He was born in Basra between 289/902 and 293/906. (The year 308/920–1, given for his birth in the *Fihrist*, 222, is most likely erroneous.) He began his studies in the city of his birth under the tutelage of Abū l-Qāsim b. Sahlawayh, a student of Abū Hāshim al-Jubbā'ī (*Fihrist*, 222). He left Basra at an early age to continue his scholarly education at the centres of the Basran Mu'tazila in Khūzistān and later in Baghdad, where he studied under under Abū 'Alī b. al-Khallād, Abū Hāshim al-Jubbā'ī, Abū Ishāq b. 'Ayyāsh, and Abū Ja'far al-Ṣaymarī al-'Abbādānī.

In Baghdad, as his teachers Abū Hāshim al-Jubbā'ī and Ibn Sahlawayh before him had done, Abū 'Abdallāh attended the *majlis* of the leading Iraqi Ḥanafī scholar of his time, Abū l-Ḥasan 'Ubaydallāh b. al-Ḥusayn al-Karkhī (d. 340/951), who in turn visited al-Baṣrī's lectures and deferred to him in matters of theology ('Abd al-Jabbār, *Faql*, 307, 319, 325–7; Aḥmad b. Yaḥyā b. al-Murtaḍā, 94–5, 105). These contacts smoothed the way for the subsequent adoption of some Mu'tazilī positions among eminent Iraqi Ḥanafīs such as Abū Bakr Aḥmad b. 'Alī al-Rāzī al-Jaṣṣāṣ (d. 370/981).

By the middle of the century (not before 330/941) al-Baṣrī was recognised as the foremost scholar of the Basran Mu'tazilī school of Abū Hāshim al-Jubbā'ī (Bā Hāshimiyya, Bahshamiyya), which had established a firm foothold in Baghdad by 314/926 (*Fihrist*, 222). After 334/945, when Mu'izz al-Dawla came to power in Baghdad, the Bahshamiyya gained the support of the governing Būyid and Zaydī aristocracy and attracted a large number of students, among them many Shī'īs (Madelung, 176). Al-Baṣrī, however, was not himself a Zaydī, as claimed by Kraemer (*Humanism*, 178). His pro-'Alid stance, set forth in

Christian-Muslim Relations A Bibliographical History

Volume 2 (900-1050)

Edited by
David Thomas and Alex Mallett
with Juan Pedro Monferrer Sala,
Johannes Pahlitzsch, Mark Swanson,
Herman Teule, John Tolan

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	208568
Tbs. No:	016-291 CHR-M

BRILL

LEIDEN • BOSTON
2010

Ebu Abdallah el-Basri
050042

Abū 'Abdallāh al-Baṣrī

Abū 'Abdallāh al-Ḥusayn ibn 'Alī ibn Ibrāhīm al-Baṣrī,
al-Khāghidhī, al-Ju'al

DATE OF BIRTH Unknown, probably early 10th century (dates
ranging from 902 to 921 are given)

PLACE OF BIRTH Basra

DATE OF DEATH 19 June, 980

PLACE OF DEATH Baghdad

BIOGRAPHY

by David Thomas

Abū 'Abdallāh was born in Basra sometime early in the 10th century. In his youth he came under the influence of Abū Hāshim al-Jubbā'i (d. 934) (q.v.), the leader of the Basra school of the Mu'tazila, and Abū Hāshim's pupil Ibn Khallād (q.v.), who was his own teacher in Mu'tazilī theology. He moved to Baghdad and studied jurisprudence. The Mu'tazilīs there, who were opposed to Abū Hāshim's teachings, greeted him with hostility and he endured a bruising encounter with their leader 'Alī ibn 'Isā al-Rummānī (q.v.) that was well remembered. But he came to know leading government officials, and remained intimate with senior political figures for the rest of his life.

One important friendship made in his later years was with the Būyid vizier al-Šāhib ibn 'Abbād. It was through this connection that he was able to have his pupil 'Abd al-Jabbār (q.v.) appointed chief *qāḍī* of Rayy (another of his leading pupils was Abū 'Abdallāh Muḥammad ibn Muḥammad ibn al-Nu'mān, al-Shaykh al-Mufid). In the absence of any of his works, 'Abd al-Jabbār is one of the chief sources of his teachings.

Abū 'Abdallāh's nickname al-Ju'al, 'dung-beetle', also connoting 'stubbornness' or 'persistence', suggests he was a colorful character. Whatever truth is contained in the stories about his social climbing, religious skepticism and questionable morals that are told by his opponent Abū Ḥayyān al-Tawḥīdī (see Kraemer, *Humanism*, pp. 178-91, and index) may help to cast light on this.

The titles of 20 works by Abū 'Abdallāh are known. The works on theology included refutations of the philosophical doctrine of the

472 - 474

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

25 Ocak 2014